

Sosiaalipedagogisen kansalaiskasvatuksen tarve yhteiskunnassamme (Lectio praecursoria¹)

Elina Nivala

Me elämme hyvinvointiyhteiskunnassa, jonka kasvoja on kuitenkin viime aikoina vääristänyt varsin syvä pahoinvointi. Hyvinvointiyhteiskunnan käsitteellähän viitataan tietynlaiseen yhteiskunta-järjestelmään: yksinkertaistaen kyse on yhteiskunnasta, jossa valtio pyrkii huolehtimaan kansalaistensa hyvinvoinnin edellytysten turvaamisesta tulonsiirroin ja hyvinvointipalveluin, mutta tätä hyvinvointivastuuta ja -tehtäviä on jaettu julkisen sektorin, yritysten sekä erilaisten kansalaisjärjestöjen ja yhteisöjen kesken. Hyvinvointiyhteiskunnan käsite viittaa siis tietynlaisiin rakenteisiin ja toimintaperiaatteisiin. Sen sijaan se ei viittaa suoraan elämän laatuun yhteiskunnassa: hyvinvointiyhteiskunnassa ei välttämättä voida hyvin. Olennaista käsitteessä kuitenkin on, että se kuvastaa yhteiskuntaa, jossa valtio ja muut toimijat pyrkivät aktiivisesti korjaamaan pahoinvointia aiheuttavia asioita kansalaisten elämässä ja myös ehkäisemään niiden kehit-

---

1 Nivala, Elina 2008. Kansalaiskasvatus globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnassa. Kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakehys. Kuopio: Snellman-instituutti. (Väitös 8.11.2008, Kuopion yliopisto.)

tymistä. Näin ollen pahoinvointi on hyvinvointiyhteiskunnassa ilmiö, jota yhteiskunta pyrkii lievittämään aktiivisin toimenpitein.

Viime kuukausien useat järkyttävät tapahtumat kuvastavat syvää pahoinvointia yhteiskunnassamme. Kauhajoen koulusurmat ja Oulun perhesurma ovat tuoneet rajulla tavalla näkyviin ja julkiseksi sellaista piilossa ollutta pahoinvointia, jota ei ollut tunnistettu. Tällä hetkellä yhteiskunnassamme käydään eri tasoilla ja tahoilla kiivasta keskustelua siitä, mistä näissä tapahtumissa on oikeastaan kyse, mistä ne kertovat, mikä on aiheuttanut sen pahoinvoinnin, joka on laukaissut näin hirvittävät teot. Ja hyvinvointiyhteiskunnalle tunnusomaiseen tapaan keskustelua käydään myös toimenpiteistä, joihin yhteiskunnan eri toimijoiden tulisi ryhtyä tällaisten tapahtumien ehkäisemiseksi tulevaisuudessa. Tämä keskustelu tarjoaa ajankohtaisen kiinnittymisperustan myös minun väitöskirjatutkimukselleni. Tutkimukseni puolestaan voi tarjota joitakin näkökulmia näiden tapahtumien yhteiskunnallisten perustojen tulkitsemiseen sekä lähtökohtia toimenpiteiden kehittämiseen vastaavan ennaltaehkäisemiseksi pitkällä tähtäimellä.

Vuoden takaiset Jokelan tapahtumat ja tuoreessa muistissa olevat Kauhajoen ja Oulun tapahtumat on mahdollista tulkita yksilöiden pahoinvoinnin kärjistymiseksi ja purkautumiseksi epätoivoisina tekoina. Jokelan koulusurmaajan taustalta löydettiin mielenterveysongelmia, yksinäisyyttä ja pitkään jatkunutta koulukiusattuna elämistä. Koulukiusaaminen on tuotu esiin myös Kauhajoen surmaajan henkilöhistoriasta. Oulun perhesurman taustaksi puolestaan on epäilty perheen taloudellista ahdinkoa. Tapahtumia on siis käsitelty yksilöiden pahoinvoinnin ilmentyminä, joten myös toimenpiteitä vastaavan ehkäisemiseksi on etsitty yksilön pahoinvoinnin havaitsemisen ja hoitamisen keinoista. On vaadittu esimerkiksi koulujen oppilashuollon ja nuorten mielenterveyspalvelujen parantamista.

Viime viikkojen uutisotsikoihin päätyneet surmatyöt ovat kuitenkin vain äärimmäisiä esimerkkejä jostain selvästi yleisemmästä ilmiöstä: suomalaisessa yhteiskunnassa on kansainvälisesti vertailtuna hyvin korkeat väkivalta- ja itsemurhaluvut. Kyse ei siis ole yksittäistapauksista, ja vaikka teot ovatkin olleet harvinaisen raakoja, tapahtuu vastaavanlaisia murhenäytelmiä yhteiskunnassamme usein. Koulusur-

mat ovat tosin meille uusi, vaikkakin nyt jo toistunut ilmiö, mutta esimerkiksi perhesurmia on Helsingin Sanomien mukaan tapahtunut jo vuosikymmenien ajan keskimäärin seitsemän vuosittain. Emme nähdäkseni voi tarkastella näitä tapahtumia vain yksittäisinä ja vain yksilöiden pahoinvoinnista kertovina tapahtumina. Näyttää pikemminkin siltä, että jokin meidän yhteiskunnassamme joko saa aikaan ja ruokkii yksilöiden pahaa oloa tai ainakin vahvistaa väkivaltaan ja itsetuhoon perustuvia ratkaisumalleja. Pahoinvointi on jollain tavoin sisällä yhteiskunta-järjestyksessämme. Näin ollen hyvinvointiyhteiskunta ei voi löytää ratkaisua tähän pahoinvointiin panostamalla yksinomaan erilaisiin yksilöiden hoito- ja tukipalveluihin. Etsiessämme tällaisten tapahtumien ehkäisemisen mahdollisuuksia meidän on tarkasteltava yksilöiden lisäksi yhteiskuntaa ja kysyttävä, mikä yhteiskunnassamme on pielessä.

Tähän yhteiskunnan tarkasteluun tarjoan tutkimuksellani yhden mahdollisen näkökulman. Tarjoamani näkökulma on sosiaalipedagoginen, eli siinä yhdistyvät yhteiskunnan sosiaalinen ja kasvatuksellinen tarkastelu. Tämä tarkoittaa yhteiskunnan tarkastelemista ihmisten yhteiselämän ja kasvun ympäristönä. Tutkimukseni perustana olevan yhteiskuntakäsityksen mukaan yhteiskunta on järjestäytynyt yhteiselämän muoto. Yhteiskunta muodostuu ihmisistä, heidän välisestään vuorovaikutuksesta, suhteista, yhteisöistä ja verkostoista sekä näiden saamista järjestäytyneemmistä ja pysyvämmistä muodoista, instituutioista, organisaatioista ja rakenteista. Mutta tämän rakennelman eli yhteiskunnan perustana on ihmisten yhteiselämä.

Yhteiskunta pyrkii säätelemään itseään eli ihmiset yhteiskunnan jäseninä pyrkivät vaikuttamaan yhteiselämänsä järjestykseen. Tämän vaikuttamisen perusmekanismit ovat lainsäädäntö ja kasvatusta. Lainsäädännöllä yhteiselämän järjestystä säädellään määrittelemällä, mikä yhteiselämässä on sallittua ja mikä kiellettyä, ja ohjaamalla rangaisuuden uhalla ihmiset noudattamaan sallittua ja välttämään kiellettyä. Kasvatuksella yhteiselämän järjestystä voidaan kuitenkin säädellä perustavanlaatuisemmin, sillä kasvatuksen avulla ihminen voi sisäistää sallitun ja kielletyn rajat osaksi omaa ajatteluaan ja lisäksi omaksua paljon muita yhteiselämän järjestystä vahvistavia ohjeita, sääntöjä,

tapoja, malleja ja periaatteita. Olennaisena kasvatuksen tehtävänä on kehittää ihmisen valmiuksia hyvään yhteiselämään eli välittää sellaisia tietoja, taitoja ja asenteita, joita elämä yhdessä muiden kanssa edellyttää. Osin nämä valmiudet kehittyvät luonnostaan ihmisen kasvaessa ja toimiessa erilaisten lähiyhteisöjen jäsenenä, mutta niiden kehittämiseen tarvitaan myös tietoista kasvatustoimintaa. Juuri tästä yhteiselämän valmiuksien kehittymisen tukemisesta on tutkimukseni mukaan pohjimmiltaan kyse kansalaiskasvatuksessa: kansalaiskasvatuksen perustehtävänä on tukea yksilön kasvua kykeneväksi yhteiselämään yhteiskunnassa.

Mitä apua tällaisesta näkökulmasta sitten on esimerkiksi Jokelan ja Kauhajoen koulusurmien ymmärtämisessä? Yhteiskunnan määrittelemisen järjestäytyneeksi yhteiselämän muodoksi tarkoittaa, että yksilöiden ja yhteiskunnan pahoinvoinnin syitä on tarpeen etsiä yhteiselämästäimme: yhteiselämän järjestyksen puutteista ja häiriöistä. Yhteiselämän järjestys ei koskaan ole täydellinen: lainsäädäntö ei koskaan tule valmiiksi niin, että se ohjaisi meitä elämään juuri oikein suhteissa toisiimme, eikä kasvatusta koskaan pysty kattamaan kaikkia niitä valmiuksia, joita yhteiselämän käänneissä tarvittaisiin. Hyvin konkreettinen esimerkki – joka on helppo yhdistää Jokelan ja Kauhajoen tapauksiin – yhteiselämän järjestyksen epätäydellisyydestä on koulukiusaaminen: Meillä on lakeja, jotka pyrkivät turvaamaan jokaisen ihmisen fyysisen ja henkisen koskemattomuuden ja meillä on kasvatusta, jolla pyritään siihen, että lapset oppivat kunnioittamaan toistensa ainutlaatuisuutta tai että he vähintäänkin oppivat noudattamaan kiusaamisen kieltäviä sääntöjä. Siitä huolimatta viimeisimmän kouluterveyskyselyn mukaan lähes kymmenen prosenttia 8.- ja 9.-luokkalaisista kokee olleensa koulukiusattuna vähintään kerran viikossa viimeisen lukuvuoden aikana. Kiusaamista väitöskirjassaan tutkinut Päivi Hamarus on todennut, että kyseessä ei ole yksilöiden vaan koulu yhteisön ongelma. Kiusaaminen on osa koulu yhteisön vuorovaikutussuhteita ja ryhmädynamiikkaa eli osa koulun yhteiselämän järjestystä. Ja koska koulu on yhteiskunnallinen instituutio, kertoo koulukiusaamisen yleisyys laajemmin jostain yhteiskuntamme yhteis-

elämän järjestyksen syvemmästä ongelmasta. Kiusaaminen on vaiettu mutta jollain tasolla hyväksytty osa yhteiselämän järjestystämme.

Erityisiä häiriöitä yhteiselämän järjestykseen ja siten haasteita kansalaiskasvatukselle aiheuttaa maailman muuttuminen: koko ajan syntyy uudenlaisia yhteiselämän muotoja ja samalla jotain vanhaa katoaa. Tämän hetkistä yhteiskunnallista tilannetta voisi tulkita niin, että yhteiselämän järjestyksen muutokset ovat viime aikoina olleet hyvin nopeita. Ainakin osa yhteiskuntamme pahoinvoinnista on selitettävissä sillä, että meillä ei ole riittäviä valmiuksia toimia ja elää yhdessä tässä uudessa ja koko ajan muuttuvassa järjestyksessä. Meillä ei myöskään ole kasvattajina tarvittavaa kokemuserustaa tukea lapsia ja nuoria uuden yhteiselämän järjestyksen edellyttämien valmiuksien omaksumisessa. Yritän selvittää tätä tulkintaani muutamilla esimerkeillä.

Hyvin merkittävä nykyistä yhteiselämän järjestystä hämmentävä ilmiö on kokonaan uusien vuorovaikutustapojen syntyminen kommunikaatioteknologian nopean kehityksen vaikutuksesta. Erityisesti internetin muodostuminen nopeasti tärkeäksi vuorovaikutuskanavaksi on mullistanut totuttuja yhteiselämän kuvioita. Vuorovaikutuksesta verkon välityksellä on tullut varsinkin nuorille luonnollinen kanssakäymisen tapa, mutta samalla on syntynyt vuorovaikutusmaailma, josta aikuiset lähes täysin puuttuvat. Suurin osa aikuisista ei koe osavansa hyödyntää internetin reaaliaikaisen vuorovaikutuksen muotoja, chattailla ja mesettä. Aikuisten poissaolo verkkovuorovaikutuksen maailmasta tekee siitä yhteiselämän alueena poikkeuksellisen: sieltä puuttuu sukupolvien väliseen kommunikaatioon luontaisesti sisältyvä ohjaamisen, opastamisen, tuen ja kontrollin ulottuvuus. Lisäksi internet tarjoaa mahdollisuuksia hyvin erilaiseen yhteisöjen muodostukseen kuin kasvokkainen vuorovaikutus. Verkkovuorovaikutus ei ole maantieteen rajoittamaa, joten yhteisöjen muodostamisessa korostuu samanlaisen ajatusmaailman merkitys. Verkkoyhteisöihin siis hakeudutaan paljolti ajatuksiltaan ja näkemyksiltään samanmielisten seuraan. Tällöin yhteisöissä toteutuva sosiaalinen tuki ja kontrolli eivät toimi perinteisten yhteiselämän sääntöjen mukaan. Perinteisesti yhteisö on kontrolloinut jäsentensä ajattelun kehittymistä: jos joku esit-

tää hyvin radikaaleja ajatuksia, muut toteavat nopeasti, että älä puhu hulluja, jolloin radikaalien ajatusten esittäjä joutuu itsekkin arvioimaan niitä kriittisesti. Sen sijaan lähtökohtaisesti samalla tavoin ajattelevien yhteisöissä tällaista kontrollia ei ole, vaan yhteisön jäsenet ruokkivat toisissaan radikaalien ajattelutapojen vahvistumista. Tämä on tullut esiin Jokelan ja Kauhajoen koulusurmaajien taustojen tarkastelun yhteydessä, kun molempien on todettu kuuluneen internetissä niin sanottuihin vihayhteisöihin, jotka esimerkiksi ihannoivat kouluampujia.

Helppo johtopäätös tästä olisi, että internet on paha. Yhteiselämän järjestyksen näkökulmasta tarkasteltuna kyse ei kuitenkaan ole siitä, että verkkovuorovaikutus olisi yhteiselämän muotona paha. Kyse on siitä, että internet mahdollistaa uudenlaista vuorovaikutusta, jolla on uusia sääntöjä ja jonka sosiaaliset mekanismit poikkeavat aiemmista. Se siis mullistaa yhteiselämän järjestystä ja muuttaa tapoja, joilla tähän järjestykseen voidaan vaikuttaa: Lainsäädännön täytyy ottaa huomioon internetin mahdollistama vuorovaikutuksen rajattomuus eli sitä ei voi säädellä vanhoin kontrollikeinoin. Erityisen tärkeää on, että kasvatuksessa huomioidaan tämä uuden yhteiselämän muodon kehittyminen. Tarvitaan kansalaiskasvatusta, joka kehittää myös verkon välityksellä toteutuvan yhteiselämän edellyttämiä valmiuksia.

Internetin avaaman rajattoman vuorovaikutuksen lisäksi nykyiseen, luonteeltaan globaaliin aikaan liittyy monia muitakin totuttua yhteiselämän järjestystä mullistavia ilmiöitä. Esimerkiksi taloudellisen globalisaatiokehityksen vaikutukset yhteiselämän järjestykseen näkyvät siinä, että globaalin talouskilpailun oloissa korostuu yhteiskunnan luonne kilpailuyhteiskuntana. Yksilöihin kohdistuvat vaatimukset lisääntyvät, ja yhteiselämässäänkin painotetaan yksilöiden kilpailukykyä ja valmiuksia tehdä oikeita valintoja oman menestyksensä rakentamiseksi. Yksilöt kilpailevat samoista koulutus- ja työpaikoista, ja huonoimmat jäävät ilman. Suorittamisesta ja pärjäämisestä tulee elämää määrittäviä pakkoja. Jokelan kouluampujan, Pekka-Eric Auvisen, äiti toi tällä viikolla televisiossa esitetyssä haastattelussa esiin ajatuksen, että yhtenä syynä tapahtuneelle oli yhteiskunnan kovuus, jatkuva suorittaminen ja kilpailu. Yksilöön kohdistuvien paineiden kasvaminen voi johtaa yksinäisyyteen, epätoivoon ja äärimmäisiin tekoihin. Koros-

tuneen yksilöllisyyden oloissa meillä ei ole keinoja vahvistaa yhteiselämän perustaa. Huomio on kasvatuksessakin siirtynyt yhteiselämän valmiuksista yksin pärjäämisen valmiuksiin: yksilön ja kansalaisen valmiuksiin toimia itsestään huolehtivana työntekijänä työelämäkilpailussa ja oikeita valintoja tekevänä kuluttajana globaaleilla markkinoilla.

Vaikuttaa siltä, että yhteiskunnassamme osataan edelleen säätää lakeja – ensimmäiset toimenpiteet Kauhajoen tapahtumien jälkeen ovat liittyneet aselainsäädännön kiristämiseen. Mutta osataanko yhteiskunnassamme enää käyttää kasvatusta hyvän yhteiselämän rakentamisen välineenä? Väitöskirjassani totean, että globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnassa tarvitaan uudenlaista kokonaisvaltaista kansalaiskasvatusta, joka on ensisijaisesti kasvatusta yhteiselämään ja osallistumiseen yhteiskunnassa. Tällainen kansalaiskasvatus on nähdäkseni välttämätöntä inhimillisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin turvaamiseksi nykyisessä ja tulevassa yhteiskunnassa. Kokonaisvaltaisen sosiaalipedagogisen kansalaiskasvatuksen kehittäminen voisi olla mahdollisuus myös ehkäistä koulu- ja perhesurmien kaltaisia tragedioita yhteiskunnassamme.